
JELEN ÉS MÚLT

Albert Einstein és Sigmund Freud levélváltása MIÉRT VAN HÁBORÚ?

Caputh, Potsdam mellett, 1932. július 30.

Kedves Freud úr!

Örülök, hogy a Népszövetség és annak Párizsban székelő, a szellemi együttműködést szolgáló Nemzetközi Intézetének kezdeményezésére, egy általam választott személlyel szabadon választott problémát tárgyalhatok meg szabad véleménycsere formájában. Egyedülálló alkalom jut osztályrészemül, hogy megbeszélhessem Önnel azt a kérdést, amely számomra a dolgok jelenlegi állása mellett a civilizáció legfontosabb kérdésének tűnik: vajon lehetséges-e az embereket a háború végzetétől megmenteni? Belátjuk, hogy a technika fejlődésével ez a probléma a civilizált emberiség általános érvényű egzisztenciális kérdésévé vált, és mégis, megoldása érdekében minden eddigi heves törekvés riasztó módon zátonyra futott.

Azt hiszem, hogy azok az emberek is, akik ezzel a problémával a gyakorlatban és hivatásukból kifolyólag foglalkoznak, a tehetetlenség egyfajta érzése miatt szeretném erről azoknak a véleményét is hallani, akik tudományos tevékenységük révén messzemenő következtetésekre jutottak az élet minden kérdésében. Ami engem illet, szokásos gondolatmenetemmel nem tudok bepillantani az emberi akarat és érzelmek mélységeibe. Így az itt kezdeményezett véleménycseréhez sem tudok jobban hozzájárulni, mint megpróbálom kidolgozni az alapvető kérdéseket, és a csupán látszólagos megoldást hozó próbálkozások megelőzésével alkalmat nyújtok. Önnek a kérdés Ön által oly jól ismert emberi ösztönélet oldaláról való megvilágításához. Bízom abban, hogy Ön rá tud majd mutatni a nevelés azon útjaira, amelyek a pszichológiai akadályokat bizonyos apolitikus úton képesek legyőzni. A pszichológiában járatlan egyén ugyan jól sejti ezeket, de összefüggéseiket és változataikat képtelen megítélni.

Mivel én személy szerint nemzeti érzelmektől mentes ember vagyok, a probléma külső illetve szervezési oldala számomra egyszerűnek tűnik: aláírtanak az államok egy törvényhozó és igazságügyi hatóságot a közöttük keletkezett különböző konfliktusok elsimítása céljából. Kötelezzék magu-

kat, hogy a törvényhozó hatóság által megfogalmazott törvényeknek alávetik magukat, forduljanak minden viszály alkalmával e bírósághoz, döntései előtt feltétel nélkül hajtsanak fejet, továbbá tegyenek meg minden olyan intézkedést, amelyet a bíróság döntéseinek megvalósítása végett szükségesnek tart. Itt ütközöm azonban az első nehézségbe: a bíróság emberi intézmény, amely annál inkább hajlamos lenne döntéseit jogtalan ráhatásoknak kitenni, minél kisebb hatalom állna rendelkezésére, hogy döntéseit végrehajtsa. A ténnyel számolnunk kell, hogy a jog és a hatalom elválaszthatatlanul egymáshoz kötődik, és egy igazságügyi szerv ítéletei annál közelebb állnak annak a közösségnek igazságeszményéhez, melynek nevében és érdekében igazságot szolgáltat, minél több hatalmi eszközt tud ez a közösség biztosítani, hogy igazságeszményét kierőszakolja. Mi azonban pillanatnyilag távol állunk attól, hogy egy olyan államok fölötti szervezetről beszélhessünk, amely törvényességének vitathatatlan autoritást kölcsönöz, és ítéletei végrehajtásához feltétlen engedelmisséget tudna kierőszakolni. S most rám erőszakolja magát az első megállapítás: a nemzetközi biztonsághoz vezető út az államok cselekvési szabadságának illetve szuverenitásának föltétel nélküli lemondásán keresztül vezet, és úgy tűnik, megkérdőjelezhetetlen, vezet-e másik út is a biztonsághoz.

Ha csak egy pillantást vetünk azokra a komoly törekvésekre, amelyeket e cél elérése érdekében az utóbbi évtizedekben tettek, mindenki számára világos, hogy hatalmas pszichológiai erőket vetettek be e törekvések megbénítására. Ezek közül az erők közül néhányal nyilvánosan is találkozunk. Egy állam mindenkor uralkodó osztályának hatalmi szükséglete ellenszögül ugyanazon állam felségjogi korlátozásának. Ezt a politikai-hatalmi szükségletet gyakran egy másik réteg anyagi-gazdasági téren kifejezésre jutó hatalmi törekvése táplálja. Itt különösen egy minden népben megtalálható kis, de elszánt, a szociális mérlegelés szempontjából hozzáférhetetlen embercsoportra gondolok, amelynek a háború, a fegyvergyártás és -kereskedelem nem más, mint alkalom egyéni javak szerzésére, saját hatalmuk kiterjesztésére.

Ez az egyszerű megállapítás azonban csak az összefüggések feltárásához tett első lépést jelenti. Rögtön felmerül azonban a kérdés: mi teszi lehetővé, hogy az imént említett kisebbség a néptömeget a maga szolgálatába tudja állítani, azokat, akik számára a háború csak szenvedést és veszteségeket hozhat? (Amikor a tömegekről beszélek, akkor nem zárom ki sorai-ból azokat sem, akik mint katonák a szó legtágabb értelmében a háborút foglalkozásként üzik abbéli meggyőződésükben, hogy a védekezéssel népüknek teszik a legnagyobb szolgálatot, mivel néha a támadás a legjobb védekezés.) Itt a legkézenfekvőbb válasz a következő: a mindenkor uralkodó kisebbség kezében van az iskola, a sajtó és leggyakrabban a vallási intézmények is. Ezekkel az eszközökkel uralja és irányítja a tömegek érzelmeit, és teszi őket saját, akarat nélküli eszközeivé.

Ez a válasz sem világítja meg azonban teljes egészében az összefüggéseket, mert fölmerült a következő kérdés: hogyan lehetséges, hogy ezeknek az eszközöknek segítségével a tömeg egészen a tébolyig és az önfeláldo-

zásig hagyja magát feltüzelni? A válasz csak ez lehet: az emberben él a vágy a gyűlölet és a pusztítás iránt. A mindennapokban ez a hajlam lap-pang, s csak abnormális körülmények között kerül napvilágra; ez azonban (a hajlam — a ford. megjegy.) viszonylag könnyen fölbreszthető és a tömegpszichózisig fokozható. Úgy tűnik, ebben rejlik az egész végzetes hatáskomplexum legmélyebb problematikája. Ez az a pont, amelyet csak az emberi hajlamok nagy ismerője tud megvilágítani.

És ezáltal eljutottam az utolsó kérdéshez: Van-e lehetőség az ember pszichikai fejlődésének olyan irányítására, hogy a gyűlölet és a pusztítás pszichózisával szemben ellenállóvá váljék? Itt semmi esetre sem csak az úgynevezett tudatlanokra gondolok. Élettapasztalatom alapján éppen az úgynevezett „értelmiség” az, amely a legkönnyebben veti alá magát a végzetessé váló tömegszuggesztiónak, mert nem közvetlen tapasztalatból táplálkozik, hanem nyomtatott papírokból, és azt fogadja el, ami számára a legkényelmesebb, amit teljes egészében föl tud fogni.

Végezetül még valamit: eddig csak az államok közötti háborúról beszéltem, azaz az úgynevezett nemzetközi konfliktusokról. Tudatában vagyok annak, hogy az emberi agresszivitás más formában és más föltételek között is kifejezésre jut (pl. korábban vallási, ma szociális okok miatt ki-robbant polgárháborúkra, nemzeti kisebbségek üldözésére gondolok). De tudatosan emeltem ki az emberi közösségek közötti konfliktusok legrepresentatívabb és leggyógyíthatatlanabb formáját, mert ez egyben a legféktele-nebb is, s talán ezen keresztül mutatható be legkönnyebben, hogyan lehetne megakadályozni a háborús konfliktusok létrejöttét.

Tudom, hogy Ön írásaiban a bennünket érdeklő és fenyegető problémával összefüggő kérdésekre közvetlenül, illetve közvetve részben már válaszolt. Nagyon hasznos lenne azonban számunkra, ha a világ megbékéltetésének problematikáját újabb felismerései fényében világítaná meg, hogy azután ebből az összefoglalóból gyümölcsöző törekvések fakadhassanak.

Baráti üdvözléssel
az Ön
A. Einsteinje.

Bécs, 1932 szeptembere

Kedves Einstein úr!

Amikor azt hallottam, hogy Önnek szándékában áll engem valamely témában véleménycserére felkérni, amelynek Ön is figyelmet szentel, s Ön szerint ez mások érdeklődésére is számot tarthat, készségesen a rendelkezésére álltam. Azt vártam, hogy Ön majd a ma megismerhető határán belül fog valamilyen problémát fölvetni, melyhez mindketten, mind a fizikus, mind a pszichológus, a magunk különleges hozzáállásával törünk utat, hogy különböző oldalról megközelítve ugyanazon a ponton találko-

zunk össze. Így aztán azzal a kérdésével, mit tehetnénk annak érdekében hogy a háború borzalmát elhárítsuk az emberiség feje fölül — igazán meglepett. Azután illetéktelenségem — majdnem azt mondtam: illetéktelenségünk — kételkedővé tett, mert számomra ez olyan praktikus feladatnak tűnt, amely az államférfiakra tartozik. De aztán megértettem, Ön a kérdést nem mint természettudós és fizikus veti föl, hanem mint emberbarát, aki a Népszövetség kezdeményezését támogatja, hasonlóan a sarkkutató Fridtjef Nansenhez, aki magára vállalta, hogy az éhezőknek és a világháború hazátlan áldozatainak segítséget nyújt. Arra is rájöttem, hogy nem gyakorlati javaslatokat vár tőlem, hanem nekem csak ismertetnem kell, hogy a pszichológia szemszögéből nézve hogyan előzhető meg a háború.

Ön azonban írásában ilyen értelemben is elmondta a lényegét, mintegy kifogta vitorlából a szelet. Szívesen utazom azonban az Ön hajójának sodrásában, s megelégszem azzal, hogy az Ön megállapításait megerősítem, s legjobb tudásom vagy véleményem szerint kibővítem.

Ön a jog és a hatalom viszonyával kezdi. Valóban ez képezi vizsgálódásunk kiindulópontját. Megengedi, hogy a „hatalom” szót az erőteljesebb, keményebb „erőszak” szóval cseréljem föl? A jog és az erőszak manapság ellentétet képez. Könnyen kimutatható, hogy az egyik a másikból fejlődött ki. Ha visszamegyünk az őскеzdetekig, könnyen rátalálunk a probléma megoldására. Bocsásson meg, ha az elkövetkezőkben általánosan ismert és elismert dolgokról, mint újdonságokról beszélek, de az összefüggések kényszerítenek erre.

Az emberek érdekellentéteiket következetesen az erőszak alkalmazásával oldják meg. Így van ez az állatvilágban, amelyből az ember sem zárhatja ki magát, azzal, hogy az emberek esetében még véleményütközésekre is sor kerülhet, melyek az absztrakció legmagasabb csúcsait is elérhetik, és a döntés egy másfajta módszerét követelik meg. Ez azonban egy későbbi szövődmény. Kezdetben az emberhordában a nagyobb izomerő döntött arról, kihez mi tartozik, vagy kinek az akaratát viszik végbe. Az izomerőt hamarosan támogatta, majd fölváltotta az eszközök használata: az győz, akinek jobbak a fegyverei, vagy aki azokat ügyesebben tudja forgatni. A fegyverek bevezetésével máris a szellemi fölény foglalja el a nyers izomerő helyét; a harc végcélja ugyanaz marad, az egyik fél, az elszenvedett sérülések és ereje megbénítása következtében kénytelen követelését vagy tiltakozását föladni. Ez legtökéletesebben úgy érhető el, hogyha az erőszak az ellenfelet maradandóan legyőzi, tehát megöli. Ebből kettős előny származik: nem kezdheti újra az ellenségeskedést és sorsa példájával másokat is elrettent követésétől. Ezenkívül az ellenfél meggyilkolása egy olyan ösztönös hajlamot is kielégít, amelyről később még szólnunk kell. Az ölési szándéknak ellenszegülhet az a megfontolás, miszerint az ellenség hasznos szolgálatokra használható, ha megfélemlítve életben marad. Az erőszak ekkor a gyilkolás helyett megelégszik az ellenfél leigázásával. Ez az ellenfél kímélésének kezdetét jelenti, de a győztesnek ettől kezdve a legyőzött alkalmat váró bosszúvágyával is számolnia kell, s ezzel föladja személyes biztonságának egy részét.

Ez tehát az eredeti állapot, a nagyobb hatalom, a nyers, vagy az intellektuálisan alátámasztott erőszak hatalma. Tudjuk, hogy ez a rendszer a fejlődés során változott, út vezet az erőszaktól a jogig, de melyik út? Véleményem szerint csak egyetlen, az, amelyik arra épül, hogy az egyén nagyobb erejét több gyöngye szövetsége legyőzheti „L'union fait la force.” Az erőszakot legyőzi az egyesülés, a szövetségre lépők hatalma alkotja ezentúl a jogot, az egyén által gyakorolt erőszakkal szemben. Láthatjuk, a jog a közösség hatalma, ami még mindig erőszakot jelent: kész mindenki ellen föllépni, aki ellenszegül, ugyanazokkal az eszközökkel dolgozik, ugyanazt a célt követi; a különbség csak abban rejlik, hogy ez már nem az egyén megvalósította erőszak, hanem a közösség erőszaktétele. Ahhoz azonban, hogy az erőszaktól jog váljék, elengedhetetlen egy meghatározott pszichológiai föltétel. A többség egyesülésének tartósnak, állandónak kell lennie. Ha csak a túlerő legyőzése végett jön létre, s a győzelem után széthullik, nem ért semmit. A következő, aki magát erősebbnek véli, újra csak erőszakuralomra tör, és a játék így ismétlődik vég nélkül. A közösséget folyamatosan fönn kell tartani, megszervezni, szabályokat alkotni, melyekkel megelőzik a rettegett lázadásokat. Szerveket kell létrehozni, amelyek az előírások — törvények — megtartására ügyelnek, és gondoskodnak a jogos erőszaktételek véghezviteléről. Egy ilyen érdekközösség elismertetéséhez az egyesült embercsoport tagjai között érzelmi kapcsolatok fejlődnek ki, kifejlődik a közösségi érzés, amelyen voltaképpen crejük alapul.

Ezzel, úgy vélem, minden lényeges adva van: az erőszakot legyőzi egy nagyobb egység hatalma, melynek tagjait érzelmi kapcsolatok kötik egymáshoz. Minden további már csak cselekvés és ismétlődés. A viszonyok addig egyszerűek, amíg a közösség egyenlő erejű egyedekből áll. Ezek az egyedek aztán törvényeket hoznak, melyek mércéje a személyi szabadság, amiről az egyénnek, le kell mondania csakúgy, mint az erőszak alkalmazásáról a biztonságos együttélés valóra váltása érdekében. Egy ilyen nyugalmi állapot azonban csak elméletileg lehetséges, a valóságban a tényállást az komplikálja, hogy a közösség már kezdettől fogva nem azonos erejű egyedekből tevődik össze: férfiakból és nőkből, szülőkből és gyerekekből, valamint a háborúból és a győzelemből kifolyólag győztesekből és legyőzöttekből, akik uralkodókká illetve rabszolgákká válnak. A közösségi jogban egyenlőtlen hatalmi viszonyok jutnak kifejezésre, a törvényt az uralkodók hozzák saját érdekeik szerint, s a leigázottaknak kevés jogot biztosítanak. A jogi eredetű zavargásoknak a közösségen belül ebből kifolyólag két forrása lehet, de ez ugyanígy vonatkoztatható a jog fejlesztésére is. Először: az uralmon levők kísérleteznek, hogy egyesek a mindenki számára érvényes korlátok fölé emelkedjenek, tehát a joguralomból visszanyúlnak az erőszakhoz, másodsor: az elnyomottak állandóan arra törekednek, hogy minél nagyobb hatalomhoz jussanak, s a változásokat törvényileg is elismerjék. Ellentétben az előzőekkel tehát, az egyenlőtlen jogtól a mindenki számára azonos jogra törekednek. Ez utóbbi áramlat akkor válik igazán jelentékennyé, ha a közösségen belül valóban föllelhetők a hatalmi viszo-

nyok eltolódásai, mint ahogy ez a legkülönfélébb történelmi mozzanatok következtében lehetséges. A jog ekkor lassan idomulhat az új hatalmi viszonyokhoz, vagy ami gyakrabban megesik, az uralkodó osztály nincs fölkelésülve erre, nem számol a változással; fölkelésre, polgárháborúra kerül sor, tehát a jog időszakos felrúgására és új erőpróbára, amelynek befejezése után új jogrendszert állítanak fel. A jogváltozásnak még egy másik forrása is lehetséges, amely csak békés úton következik be: ez a közösség tagjainak kulturális változása, ami azonban olyan dolgokkal áll összefüggésben, amiket csak később vehetünk figyelembe.

Láthatjuk, még egy közösségen belül sem kerülhető el az érdekösszetűzések erőszakos megoldása. A szükségszerűségek és a közös érdekek viszont, amelyek az egyazon talajon való együttélésből származnak, alkalmasak az efféle harcok gyors befejezésére, s ilyen körülmények között a békés megoldás valószínűségét is mindig számításba kell venni. Ha az emberiség történetére csak egyetlen pillantást vetünk, az összetűzések végtelen sorával találjuk magunkat szemben, melyekre két vagy több közösség között került sor: kisebb és nagyobb egységek, városrészek, vidékek, törzsek, népek, birodalmak között robbantak ki, s amelyeket szinte kivétel nélkül a háború erőpróbájával döntöttek el. Ezek a háborúk vagy rablással vagy az egyik fél teljes leigázásával, meghódításával végződtek. A hódító háborúkat nem lehet azonos mércék alapján megítélni. Egyesek, mint amilyeneket a mongolok és a törökök viseltek, csak pusztítást hoztak, mások, épp ellenkezőleg, elősegítették az erőszak joggá való átalakulását azáltal, hogy nagyobb egységeket hoztak létre, melyekben belül az erőszak alkalmazásának lehetősége megszűnt és az új jogrendszer a konfliktusokat elsimította. Így hozták meg a rómaiak hódításai a Földközi-tenger országaiba az értékes „pax romana”-t. A francia királyok terjeszkedési hajlama egy békésen egyesített, virágzó Franciaországot teremtett. Habár paradoxonnak tűnik, mégis be kell ismernünk, a háború nem alkalmatlan eszköz a vágyott „örök” béke elérésére, mert képes rá, hogy olyan nagyobb egységeket alkosson, melyekben az erős központi hatalom a további háborúkat lehetetlenné teszi. Valójában azonban mégsem alkalmas, mert a hódítás sikerei szabályszerűen nem tartós értékűek; az újonnan alkotott egységek újra széthullanak, leggyakrabban az erőszakkal egyesített részek hiányzó összetartása miatt. Ezenkívül a hódítás eddig csak részleges egyesítésre volt képes, mégha nagyobb területre is vonatkozott, s az erőszakos döntés provokálta ki a konfliktusokat. Minden ilyen háborús erőfeszítés következménye az lett, hogy az emberiség a számos, állandósult kis háború helyett, sokkal szörnyűbb nagy háborúkat vívott.

Napjainkra vonatkoztatva ugyanezt a következtetést vonhatjuk le, amit Ön egy rövidebb úton ért el. A háború biztos megakadályozása csak akkor lehetséges, ha az emberek egy központi hatalom létrehozásában egyesülnek, amelyre minden érdekösszetűzés fölötti döntés hárulna. Ehhez nyilvánvalóan két feltételnek kell eleget tenni: először is, hogy létre jöhessen ez a felsőbb hatalmi szerv, és megkapja a szükséges hatalmat. Önmagában csak az egyik nem érne semmit. Most ilyen szerv lenne a Népszövetség.

de a második föltételnek nem tesz eleget; a Népszövetségnek nincs saját hatalma, amit csak akkor érhetne el, ha az új szövetség tagjai, az egyes államok, hatalmukról lemondának. Erre azonban jelenleg alig van kilátás. Az ember nem is tanúsítana megértést a Népszövetséggel szemben, ha nem tudná, itt egy olyan próbálkozásról van szó, amelyenre az emberiség történetében nem túl gyakran — lehet, ilyen tejedelemben még sohasem — került sor. Ez egy olyan kísérlet, amikor a tekintélyt — azaz, a kényszerítő befolyást —, ami egyébként a hatalom birtoklásával jár, bizonyos eszmei beállítottságra hivatkozva akarják megszerezni. Hallottuk, mi tartja össze a közösséget — két dolog: az erőszak kényszerítő hatása és a tagok érzelmi kapcsolata, amit technikailag identifikálódásnak is nevezhetünk. Ha az egyik momentum el is tűnik, lehetséges, hogy a másik tartja fenn a közösséget. Az eszméknek természetesen csak akkor van jelentőségük, ha a tagok fontos közös vonásait fejezik ki. Megkérdezhetjük: mennyire lehetnek ezek erősek? A történelem arra tanít bennünket, hogy ezek valóban hatást fejthetnek ki, például a pánhellén eszme; a tudat, hogy ők különbek, mint a környező barbárok, ami az amfiktioniakban, a jóshelyeken és az ünnepi játékokon oly erősen kifejezésre jutott, elég erős volt, hogy a görögök háborúskodási szokásait megszelídítse, de magától értetődően nem tudta megóvni a görög népet az egymás közötti viszályoktól, s egyetlen egyszer sem tudott megakadályozni egy várost vagy városszövetséget abban, hogy vetélytársának kárára a perzsa ellenséggel ne szövetkezzék. Éppoly kevésbé tudta meggátolni a keresztény közösségi érzés, amelyik meglehetősen erős volt a reneszánsz korában, hogy mind a kis, mind a nagy államok ne kérjék a szultán segítségét az egymás ellen vívott háborúikban. A mi korunkban sincs egyetlen olyan eszme, amely ilyen tekintéllyel bírna. Az, hogy manapság a népeket hatalmukba kerítő nemzeti eszmények épp ellenkező hatást váltanak ki, túlságosan is világos. Vannak olyanok, akik azt jövendölik, hogy majd csak a bolsevik gondolkodási mód általános előretörése tud a háborúknak véget vetni, ettől azonban ma még mindenestre távol vagyunk, és ez talán csak borzalmas polgárháborúk árán lenne elérhető. Úgy tűnik tehát, hogy az a próbálkozás, amely a valós hatalomnak az eszmék hatalmával való fölcserélésére irányul, ma még kudarcra van ítélve. Hibázunk, ha nem vesszük figyelembe, hogy a jog eredetileg pusztá erőszak volt, és hogy még ma sem tud meglenni az erőszak támogatása nélkül.

Most rátérek egy másik tételének glosszázására. Ön elcsodálkozik azon, hogy olyan könnyű az embereket a háborúra lelkesíteni, és úgy véli, valami dolgozik bennük, a gyűlölet és a pusztítás ösztöne, ami uszításra kitör belőlük. Teljesen igazat kell adnom Önnek újra. Mi is hiszünk egy ilyen ösztön létezésében, és az utóbbi években igyekszünk ennek megnyilvánulási formáit tanulmányozni. Engedje meg, hogy ebből az alkalomból ismertessem Önnel az ösztönök tudományának egy részeredményét, melyet sok tapogatózás és bizonytalanság után értünk el a pszichoanalízis területén. Tegyük fel, hogy az ember ösztönei kétfélék lehetnek: vagy olyanok, amelyek kapni és egyesülni akarnak — ezeket erotikus ösztönöknek nevezzük,

teljes mértékben a „Platos” c. értekezésben megjelölhető Érosz értelmében, illetve szexuális ösztönöknek, bizonyos átfedésekkel a populáris szexualitás elnevezést használva —, vagy olyanok, amelyek rombolni és ölni akarnak; ezeket agresszív-, vagy destruktív ösztönöknek nevezzük. Ebből láthatja, ez csupán a világszerte ismert szeretet—gyűlölet ellentét elméleti magyarázata, amiben talán a vonzódás és taszítás polaritása ősi kapcsolatának folytatása jut kifejezésre, az, amelyik az Ön szakterületén is szerepet játszik. Ne egyenlítsük ki azonban magunkat mindjárt a Jó és a Rossz fogalmával. Egyik is, másik is elengedhetetlen ösztön, mindkettő együttes illetve egymásra hatásán alapul az élet jelensége. Úgy tűnik, hogy egyetlen fajta ösztön izoláltan sosem tud hatni, mindig összeköttetésben áll a másirányú ösztön bizonyos mennyiségével, mondhatnánk: magába ötvözi, ezáltal célját módosítja, vagy bizonyos körülmények között annak elérését teszi lehetővé. Így például az önfenntartási ösztön bizonyos értelemben erotikus természetű, de éppen ennek van szüksége az agresszivitásra, ha szándékát véghez akarja vinni. Ugyanígy megköveteli a szeretetösztön a birtoklási ösztönt kiegészítésül, ha egyáltalán bármit birtokába akar keríteni. Nehéz volt a két ösztönfajta megjelenési formájában elválasztani, ez akadályozta fölismerésüket.

Ha Ön hajlandó egy lépéssel továbblépni, akkor elmondom, hogy az emberi cselekedetek egy másfajta komplikációt is mutatnak. A cselekmény csak nagyon ritkán egyetlen ösztönindulat műve, mert lényegében Éroszból és Destrukcióból kell állnia. Szabály szerint több azonos módon fölépített motívum találkozására van szükség, hogy létrejöhessen a cselekmény. Az Ön egyik szaktársa, egy bizonyos G. Ch. Lichtenberg professzor, aki Göttingában klasszikusaink idejében fizikát tanított — pszichológusnak talán jelentősebb volt mint fizikusnak — tudatában volt ennek. A motívumrészát fedezte föl azáltal, hogy azt mondta: „A megindító okokat (ma indítékokat mondunk), amelyek cselekvésre ösztönzik az embereket, a 32 fajta szélhez hasonlóan oszthatnánk fel, nevüket is hasonlóképpen határozhatnánk meg; például kenyér-kenyér-dicsőség, vagy dicsőség-dicsőség-kenyér”. Ha tehát az embereket háborúra szólítják fel, a motívumok egész tömege válaszolhat rá igenlően, nemesek és közönségesek, olyanok, amelyekről hangosan beszélnek, és olyanok is, amelyeket elhallgatnak. Mindezt nincs alkalmunk föltárni. Az agresszió és a destrukció öröme biztosan közöttük található; a történelem és a mindennapok el nem mesélt borzalmi megerősítik létezésüket, és megnövelik erejüket. Ezeknek a destruktív törekvéseknek más erotikus és eszmei törekvésekkel való keveredése természetesen megkönnyíti kielégítésüket is. Néha, amikor a történelem szörnyetteiről hallunk, az a benyomásunk, az eszmei motívumok csak ürügyül szolgáltak a destruktív vágyak kiéléséhez, máskor, mint pl. a szent inkvizíció borzalmi esetében, úgy véljük, a tudatban az eszmei motívumok kerültek előtérbe, s a destruktívek tudatalatti erősítéssel szolgáltak. Mindkettő lehetséges.

Habozom, visszaélhetek-e az Ön érdeklődésével, ami a háború megelőzésére vonatkozik, és nem a mi elméleteinkre. Mégis szeretnék azonban

egy pillanatig a rombolás ösztönénél elidőzni, melynek közkedveltsége korántsem tart lépést jelentőségével. A vizsgálódások felhasználásával eljutottunk addig a felismerésig, hogy ez az ösztön minden élőlényben működik és pusztításra törekszik, az életet az élettelen anyag állapotába akarja visszaállítani. A legkomolyabb értelemben rászolgál a halálösztön elnevezésre, míg az erotikus ösztönök az életre való hajlamot képviselik. A halálösztön a rombolás ösztönévé válik, amennyiben különleges külső közegek segítségével objektumok ellen fordítják. Az élőlény saját életét úgymond azáltal óvja meg, hogy megsemmisíti az idegent. A halálösztön egy része azonban tevékeny marad az élőlényben. Megpróbáltuk a normális és a patológikus jelenségek egész sorát a destruktív ösztön belsővé válásából levezetni. Sőt, még azt az eretnokséget is elköveztük, hogy lelkiismeretünk létrejöttét az agresszió befelé fordulásával magyaráztuk. Nézze, ez nem is annyira elképzelhetetlen. Ha ez a folyamat túl nagy méreteket ölt, egyenesen egészségtelen; amíg ezek az ösztönérők a külvilágban romboló hatást fejthetnek ki, az élőlényekre megkönnyebbitő, jótékony hatást gyakorolnak. Ez minden gyűlölködő és veszedelmes törekvés biológiai mentiségül szolgál, olyanok mentiségül, melyek ellen küzdünk. Hozzá kell tennem, ezek a törekvések sokkal inkább természetesek, mint az ellenük kifejtett ellenállásunk, amire még magyarázatot kell adnunk. Talán az a benyomása, elméleteink egyfajta mitológiát képeznek, ebben az esetben még csak nem is örvendetesek. De nem így indul ki minden természettudomány — a mitológiából? Ön nem így van ezzel a fizikában?

Az előbbiekből annyit válasszunk ki céljaink eléréséhez, hogy az ember agresszív hajlamainak leépítésére tett törekvéseknek nincs értelmük. A Föld olyan szerencsés vidékein, ahol a természet mindent bőségesen megad, amire csak az embernek szüksége van, olyan törzsek léteznek, amelyek élete jámborságban telik el, akik számára a kényszer és az agresszivitás ismeretlen fogalom. Ezt alig hiszem el és szeretnék ezekről a szerencsésekről többet tudni. A bolsevikok szintén azt remélik, hogy az emberi agresszivitást eltüntethetik azáltal, ha szavatolják az anyagi szükségletek kielégítését, továbbá ha egyenlőséget teremtenek a közösség tagjai között. Én ezt illúziónak vélem. Egyelőre gondosan föl vannak fegyverkezve, és követőiket nem kis erővel a minden kívülálló elleni gyűlölet segítségével tartják össze. Egyébként sem arról van szó, mint ahogy azt Ön is megjegyzi, hogy teljesen megszüntessük az emberi agresszivitást. Meg kell próbálni az agresszivitás olyan irányú átalakítását, amikor annak már nem a háborúban kell föltétlenül kifejezésre jutnia.

Mitológiai ösztöntanunk alapján könnyen találhatunk mintát a háború leküzdésének közvetett módjára. Ha a háborúra való készség a destruktív ösztönből ered, nyilvánvaló, hogy ellene az ösztön ellentétét, az Éroszt kell alkalmazni. Mindennek, ami az emberek között érzelmi kötődést hoz létre, a háború ellen kell hatnia. Ezek a kötődések kétfélek lehetnek: először — egy szeretett lényhez való kötődés, ami lehet szexuális célok nélkül is. A pszichoanalízisnek nem kell szégyenkeznie, ha a szeretetről beszél, mert a vallás is ugyanezt hirdeti: szeresd felebarátodat, mint tenmagadat. Köny-

nyű elvárni, de nehéz véghezvinni. Az érzelmi kötődések másik fajtája az azonosuláson alapszik. Mindaz, ami jelentős közös tulajdonságot hoz létre az emberek között, közös érzelmeket, identifikálódást is kivált. Jórészt ezen nyugszik az emberi társadalom fölépítménye.

A tekintéllyel való visszaélés, amit Ön elítél, szerintem a háborús hajlam közvetett leküzdésének másik lehetősége. Az emberek veleszületett és megváltoztathatatlan egyenlőtlensége, hogy vezetőkre és alárendeltre oszlanak. Az utóbbiak óriási többséget képeznek, s szükségük van olyan határozatokat hozó tekintélyre, amelynek leggyakrabban föltétel nélkül alávetik magukat. Ehhez még hozzá kell fűzni, hogy ezután több gondot kell fordítani az emberek egy olyan felső rétegének kinevelésére, amely önállóan gondolkodó, megfélemlíthetetlen és az igazságért sikra száll, rá tartozna az önállótlan emberek irányítása. Azt szükségtelen bizonyítanunk, hogy az államhatalmak visszaélései és az Egyház gondolkodást tiltó rendelkezései ilyen nevelést nem engedélyeznek. Az ideális állapot természetesen, az emberek egy olyan közössége volna, ahol ösztöneiket az értelem diktatúrájának vetnék alá. Semmi más nem tudná az emberek ilyen tökéletes és ellenállást nem tanúsító egyesülését létrehozni, mint az egymás iránti érzelmi kötődésekről való lemondás. De ez valószínűleg csak utópisztikus remény. A háború közvetett megelőzésének más útjai már inkább járhatóak, de nem ígérnek gyors sikert. Nem szívesen gondolunk a malmokra, amelyek olyan lassan őrlnek, hogy éhen vesznénk, mielőtt még megkapnánk a lisztet.

Amint Ön is láthatja, nem sok értelme van, ha sürgető gyakorlati feladatok megoldásához a világtól eltávolodott teoretikusok tanácsát kéri. Jobb, ha minden egyes esetben a veszélyt olyan eszközökkel próbáljuk elhárítani, amilyenek éppen kéznél vannak. Még egy kérdést szeretnék azonban tisztázni, amelyet Ön levelében nem vetett föl, de engem különösképpen érdekel. Miért kelünk ki mi annyira a háború ellen? Ön és én, és még sokan mások, miért nem fogadjuk el, mint az élet, a fájdalmak egyik szükségyszerűségét? Mert ugye természetesnek, biológiailag jól megalapozottnak, gyakorlatilag alig elkerülhetőnek tűnik. Kérem, ne rémüljön meg kérdésemtől! Egy vizsgálódás eredményessége érdekében talán a fölény olyan álarcát is föltehetjük, amellyel a valóságban nem rendelkezünk. A válasz így hangzik: mert többek között minden embernek joga van a saját életéhez, mert a háború reményteljes emberi életet semmisít meg, az egyes embereket megalázó helyzetbe hozza, mások meggyilkolására kényszerít, olyan dolgokra, amit nem akarna megtenni, értékes anyagi javakat pusztít el — az emberi munka gyümölcseit. A háború mai formájában többé nem ad lehetőséget a régi hősi eszmék kielégítésére, és mert az egyik vagy talán mindkét ellenfél kipusztulásához vezetne. Mindez igaz, és annyira megkérdőjelezhetetlennek tűnik, hogy csak csodálkozhatunk azon, hogy a hadviselést általános emberi egyezményekkel még nem tiltották be. Noha e tételek némelyike vitatható. A kérdés az: vajon a közösségnek nincs-e joga az egyén életére? A háború nem minden fajtája átkozható el egyformán; amíg birodalmak és nemzetek lesznek, melyek készek mások kíméletlen elpusztítására, addig ezeknek a másoknak föl kell fegyverkezniük a háborúra. De

efölött térjünk gyorsan napirendre, ez nem az az eszmecsere, amire Ön föl-kért engem. Valami másra céloztam. Hiszem, hogyha mi fölemeljük sza-vunkat a háború ellen, akkor ennek fő oka az, hogy mást nem tehetünk Pacifisták vagyunk, mert szervi okok miatt azoknak kell lennünk. Ezért könnyű aztán álláspontunkat érvekkel alátámasztani.

Ez magyarázat nélkül persze nem érthető. A következőkre gondolok: Végeláthatatlan idők óta tart az emberiség kulturális fejlődésének folya-mata. (Tudom, mások ezt inkább civilizációnak nevezik.) Ennek a folya-matnak köszönhetjük mindazt, ami jó, azt amivé lettünk, és egy jó részét annak is, amitől szenvedünk. E folyamat okait és kezdeteit homály fedi, a kimenetele bizonytalan, néhány jellemzője azonban jól látható. Lehet-séges, hogy az emberi faj kipusztulásához vezet, mert többféleképp is csök-kenti a szexuális funkciókat, hisz már ma is jobban szaporodnak a kultu-rálatlan fajok és a lakosság visszamaradt rétegei, mint a magas kultúrával rendelkezők. Ez a folyamat talán bizonyos állatfajok háziásításával hason-lítható össze és kétségkívül szervi változásokkal is jár; még mindig nem barátoktunk meg azzal a föltevessel, miszerint a kulturális fejlődés szervi folyamat. A kulturális fejlődéssel együttjáró pszichikai változások szembe-ötlőek és egyértelműek: az ösztöncélok növekvő eltolódásával és az ösz-tönindítékek korlátozódásával járnak. A szenzációk, amelyek eleinknek még érdekesek voltak, számunkra már közömbössé, vagy elviselhetetlenné vál-tak. Szervi okai vannak, ha etikai és esztétikai elvárásaink, követelmé-nyeink megváltoztak. A kultúra pszichológiai ismervei közül kettő tűnik a legfontosabbnak: az intellektus megerősödése, ami az ösztönélet fölötti ura-lommal jár, és az agresszív hajlamok belsővé válása, minden előnyös és ve-szélyes következményével. A kulturális fejlődés ránk erőszakolta pszichi-kai beállítottságoknak, legborzadalmasabb módon a háború mond ellent, ezért kell föllépnünk ellene. Egyszerűen képtelenek vagyunk azt elviselni többé. Ez nem csupán intellektuális és érzelmi elutasítás, ez számunkra pa-cifisták számára, alkati intolerancia, ellenszenv a legnagyobb mértékben. És úgy tűnik, a háború esztétikai megaláztatásai nem kevésbé váltják ki felháborodásunkat, mint annak borzalmai.

Meddig kell még várnunk, hogy a Többiek is pacifistává váljanak? Nem tudhatjuk; de talán nem utópisztikus remény, hogy e két mozzanatnak a hatása — a kulturált magatartásé és egy jövődöbéli háború következmé-nyeitől való jogos félelemé —, a háborúzásnak belátható időn belül véget vet. Hogyan? Nem tudható. Időközben azonban magunkat azzal győzőget-hetjük, hogy mindaz, amit a kulturális fejlődés megkövetel, egyúttal a há-ború ellen is dolgozik.

Szívélyesen üdvözlöm, és elnézését kérem, ha fejtegetéseim Önnek csaló-dást okoztak volna.

Az Ön
Sigm. Freudja

Bata János fordítása